

Dođan Özlem
Tarihselci Düşünce
Işığında Bilim,
Ahlak ve Siyaset

Dođan Özlem

1944'te İzmir'de doğdu. İzmir Atatürk Lisesi'nde başladığı lise öğrenimini tamamlamadan kunduracı kalfası ve tezgâhtar olarak çalışmak zorunda kaldı. 1965'te Sivas'a er olarak askere gitti. Liseyi askerliği sırasında dışarıdan sınavlara girerek bitirdi. Yine askerliği sırasında üniversite giriş sınavını kazandı. 1967'deki terhisinden sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde yükseköğrenimine başladı ve bu bölümden 1971'de mezun oldu. 1971-1974 arasında Almanya'da bulundu ve çeşitli işlerde çalıştı. Mezun olduğu bölümde 1974'te başlayıp daha sonra *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji* (1990) adıyla yayımlanan doktora tezini 1979'da tamamladı. Yükseköğrenimi ve doktora çalışması sırasında (1967-1979) Almanya'da ve Türkiye'de işçi, büro memuru, sendikacı, muhasebeci ve yönetici olarak çalıştı. 1980'de, otuz altı yaşındayken, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde asistan olarak göreve başladı. 1988'de doçent, 1993'te profesör oldu. 2001'de kendi isteğiyle emekliye ayrıldıktan sonra, aynı yıl içinde, Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde yeniden akademik hayata döndü ve uzun süre bölüm başkanlığı yaptı. 2003'te adına armağan kitap yayımlandı. 2004'te TÜBA – Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü'nü aldı. 2007-2014 arasında Yeditepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde çalıştı. Halen emeklidir.

**Dođan Özlem'in
Notos Kitap'tan çıkmış kitapları**

Bilim Felsefesi
Hermeneutik ve řiir
Mantık
Tarih Felsefesi
Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi
Metinlerle Hermeneutik Dersleri I
Metinlerle Hermeneutik Dersleri II
Felsefe ve Doğa Bilimleri
Söyleřiler - Yařamı ve Felsefeyi Anlama Serüveni
Etik - Ahlak Felsefesi
Persona
Kant Üstüne Yazılar
Türkçede Felsefe
Evrensellik Mitosu
Kavramlar ve Tarihleri
Felsefede Elli Yıl - Dođan Özlem Sempozyumu Bildirileri

Çeviri Kitapları

Wilhelm Dilthey, Hermeneutik ve Tin Bilimleri

Notos Kitap 148

Kuram 028

Felsefe 23

©Dođan Özlem, Tarihselci Düşünce Işığında Bilim, Ahlak ve Siyaset, 2016

©Notos Kitap Yayınevi, 2016

Birinci Basım

Aralık 2016

ISBN 978-605-9851-95-4

Sertifika 16343

Editör

Ayşe Ovacık

Kapak Resmi

Wassily Kandinsky, 1913

Notos Kitap Yayıncılık Eğitim Danışmanlık ve
Sanal Hizmetler Ticaret Limited Şirketi
Ömer Avni Mahallesi, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya Sokak,
No: 11/6 Gümüşsuyu, Beyođlu İstanbul
0212 243 49 07
www.notoskitap.com
facebook.com/NotosKitap
twitter.com/NotosKitap

Baskı ve Cilt

Pasifik Ofset Ltd.Şti.

Cihangir Mahallesi, Güvercin Caddesi No: 3/1

Baha İş Merkezi, A Blok Avcılar İstanbul

0212 412 17 77

Sertifika 12027

Dođan Özlem

Tarihselci Düşünce Işığında

Bilim, Ahlak ve Siyaset

Felsefe

İçindekiler

11	Önsöz
13	Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset
13	“Modern Bilim” ve “Pozitivizm” Üstüne
15	“Pozitivizm” ve “Pozitivist Felsefe” Üstüne
19	Pozitivizmin Eleştiricileri
23	Tarihimizde Pozitivizm-Siyaset İlişkisi
32	Birkaç Değerlendirme Notu
37	Ahlak, Hukuku Önceler
37	Giriş
38	Tanımlar, Ortaklıklar ve Ayrımlar
38	1. “Ahlak”, “Hukuk”, “Ahlak Felsefesi” ve “Hukuk Felsefesi” Terimleri
38	1.1. Ahlak
41	1.2. Hukuk
41	1.3. Ahlak ve Hukukun Ortak ve Farklı Yönleri
43	2. “Ahlak Felsefesi (Etik)” ve “Hukuk Felsefesi” Terimleri
43	2.1. Ahlak Felsefesi (Etik)
44	2.2. Hukuk Felsefesi
45	3. Ahlak Hukuku, Ahlak Felsefesi (Etik) de Hukuk Felsefesini Önceler
45	3.1. Hukuktan Önce Ahlak Vardı
46	3.2. Hukuk Felsefesinin Diğer Disiplinlerle Bağı
47	Hukuka Ürün Olarak Bakmak
47	1. Ekonomi, Ahlak, Hukuk, Devlet ve Siyaset Öğretilerini Buluşturan Kavramlar
47	1.1. Eşitlik
48	1.2. Özgürlük
50	1.3. Adalet
51	1.4. Hak

52	2. Devletin ve Hukukun Tarihsel
	Gelişimlerine İlişkin Birkaç Not
52	2.1. Devlet ve Hukukun Kaynağı
53	2.2. İlkçağ
54	2.3. Yeniçağ
56	3. Hukuktan Önce Hukuku Yapan Devlete
	Bakmak
56	Günümüzde Ahlak-Hukuk İlişkisi: Bir Liberalizm
	Eleştirisi
57	1. Liberalizmin İki Yüzü
59	2. Hukuka Ahlak, Ekonomi ve Siyasetin
	İzinden Bakmak
64	Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek
64	Giriş
66	“Devlet” Üzerine
69	“Hukuk Devleti”nin Karakteristikleri
71	Hukuk Devletine Tarih ve Siyaset Felsefeleri
	İçinden Bakmak
74	Liberalizm ve Hukuk Devleti
78	“Sosyal Devlet” Üzerine
81	Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçine Almak
86	Sivil İtaatsizlik ve Liberalizm
87	“Sivil İtaatsizlik”in Özellikleri ve Tanımı
91	Hukuk Devleti Konsepti İçinde Sivil İtaatsizlik
93	Doğal Hukuk Geleneği
96	Liberalizm ve Liberal Demokratik Hukuk
	Devleti
100	Bir Felsefe Problemi Olarak Hukuk-Etik-Siya-
	set İlişkisi ve Sivil İtaatsizlik
102	Sivil İtaatsizliğin Önemi ve Değeri
104	Sivil İtaatsizlik ve Liberalizm (Tartışma)
145	Adalet ve Görelilik
145	“Adalet” Üstüne Görecilik-Mutlakçılık Tartışması
146	Aristoteles’te “Adalet” Kavramı
148	“Adalet” Kavramının “Hak” Kavramına Göreliliği
150	Mutlakçı “Adalet” Anlayışı

152	Günümüzde “Adalet” Kavramı
154	Bir Değerlendirme Notu
157	Evrenselcilik, İnsan Hakları ve Liberalizm Üzerine Birkaç Not
157	Felsefe Etiği: Felsefe Kavramları Felsefe Anlayışlarına Görelidir
158	Evrensel ve Evrenselcilik Üstüne
163	Hukuk Felsefesinde Evrenselcilik: Hukuk Devleti ve İnsan Hakları
165	Liberalizmin İki Yüzü ve İkiyüzlülüğü
169	Neoliberalizm ve Adaleti
169	Neoliberal Adalet Anlayışı Üstüne
173	Neoliberalizmin Adaletine Tarihselci Bir Bakış
181	Ahlakta, Hukukta ve Siyasette Özgürlük Kavramı Üzerine
181	Giriş
182	Felsefe Tarihinde Özgürlük Kavramının Gelişimi Üstüne Birkaç Not
182	a) Özgürlüğün Metafizik/Ontolojik Anlamı
182	b) Özgürlüğün Teolojik/Dinsel Anlamı
183	c) Modern Doğabilimlerinin Mekanizmi Karşısında Özgürlük Kavramı
184	Ahlak, Hukuk ve Siyaset Felsefelerinin Ortak Kavramı Olarak Özgürlük
184	a) Ahlak Öğretilerinde Özgürlük Kavramı
186	i- Determinist (Belirlenimci) Ahlak Öğretilerinde Özgürlük Kavramı
187	ii- Hazcı/Yararcı/Pragmatist Ahlak Öğretilerinde Özgürlük Kavramı
188	iii- Ödev Ahlakında (Kant) Özgürlük Kavramı
190	b) Hukuk Öğretilerinde Özgürlük Kavramı
191	c) Modern Siyaset Öğretilerinde Özgürlük Kavramı
192	i- Liberalizmde Özgürlük Kavramı
192	ii- Sosyalizmde Özgürlük Kavramı

193	Sonuç Yerine: Liberal Özgürlük Anlayışının Bir Eleştirisi
196	Evrenselcilik-Tekilcilik Tartışması Bağlamında Kimlik ve Özgürlük
196	Giriş
197	Evrenselcilik-Tekilcilik Tartışması Üzerine
201	Kimlik: Etnik ve Ulusal Kimlikler Üzerine
213	Kimlik ve Özgürlük
218	Birkaç Değerlendirme Notu
222	Bir Anekdot: “Ekşi” mi, “Oksi” mi?
224	Siyaset Ahlaktan Önce mi Gelir?
229	Farklı ve Aynı Olanın Birlikteliği: Kimlik
235	Bilim Siyasal İktidardan Bağımsız Olabilir mi?
239	İki Adalet Anlayışı
242	Resmi İdeoloji ve Büyü
246	Demokrasi ve Seçkinler
253	Özgürlük Olan Değil, Oluşturulan Bir Şeydir
259	Bilgi-Siyaset İlişkisinde Bir Usta: John Locke
265	Ad Dizini

ÖNSÖZ

Bu kitapta ahlak, hukuk, siyaset ve demokrasi üzerine son yirmi yıl içinde kaleme almış olduğum yazılarımın bir kısmını bir araya topladım. Yazıların başat özelliği hemen hepsinin tarihselci felsefe ışığında yazılmış olmasıdır.

Üsküdar, Ocak 2017

TÜRKİYE'DE POZİTİVİZM VE SİYASET*

“Modern Bilim” ve “Pozitivizm” Üstüne

“Bilim” terimine düşünce tarihinin pek erken dönemlerinden beri rastlanmakla birlikte, bu terim 16. ve özellikle 17. yüzyıllardan bu yana, yeni ve özel bir anlam içeriğiyle kullanılmakta ve bunu belirgin kılmak amacıyla “modern bilim” terimine de başvurulmaktadır. Modern bilim, Batı felsefesine Greklerden beri damgasını vurmuş olan evrenselci anlayışın Yeniçağ felsefesine özgü bir ürünü olmuştur. Öyle ki, F. Bacon’dan beri, belirli yöntemlerle olgulardan yasalara ve teorilere ulaşmaya, denetlenebilir bilgi üretmeye çalışan, evrenselci/açıklamacı bilgi faaliyeti olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma uygun olarak Bacon’ın *scientia nuovo* (yeni bilim) veya *doctrina positiva* (pozitif bilim) adlarını verdiği modern bilimin ve bağli olarak bilimsel bilginin nitelikleri, sadece epistemolojik yönden belirlenmekle kalmamış; bununla koşut olarak ve hatta bundan daha da vurgulu bir şekilde bilimsel bilginin ahlaksal/toplumsal açıdan değer yargılarından bağımsızlığı, nötrallitesi

* *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, 3. cilt: Modernleşme ve Batıcılık, cilt editörü: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim, İstanbul, 2002, ss. 452-465.

üzerinde durulmuştur.

Bilimin epistemolojik niteliği ve değeri için en önemli ölçütler olarak şunlar sayılmıştır:

a. Bilim, ancak ve sadece olgulardan hareket edebilir; olgu ötesine uzanmaz, uzanamaz.

b. Bilim, ancak ve sadece mantıksal/rasyonel düşünme şeklini kullanabilir; mantıksal olmayan, irrasyonel düşünme şekilleri bilim yapmaya asla uygun değildir.

c. İlk iki koşula uygun bilgi ancak bilimsel bilgi olmaya hak kazanabilir; çünkü böyle bir bilgi olgulara dönülerek deneyimsel yoldan ve mantıksal işlemlerle rasyonel yoldan denetlenebilir olan bir bilgidir.

Bilimin ahlaksal/toplumsal açıdan nitelik ve değeri hakkında ise şunlar söylenmiştir:

a. Bilimi bilim kılan en önemli ahlaksal ölçüt, bilim yaparken değer yargılarından arınmış olmaktır. Bilim olgu yargısı peşindedir ve olgu yargısı ile değer yargısı arasında bir geçişlilik yoktur; olgular hakkında değer yargıları verilemez.

b. İnsani istek, arzu, eğilim ve çıkarlar bilimsel faaliyete taşınmaz; aksi halde bilimsel faaliyetin tarafsızlığı, nötralitesi ve biliminsanın objektifliği ortadan kalkar.

Bu iki ölçüt grubu doğrultusunda “bilim”i “bilim-olmayan”dan nelerin ayırdığı da şöyle belirlenmiştir:

a. Bilimsel bilgi denetlenebilir bilgidir; bu demektir ki olgulara dönülerek onun doğruluğu veya yanlışlığı gösterilebilir. Buna karşılık olgusal yoldan denetlenemeyen bir iddia, bir bilimsel iddia gibi mantıksal/rasyonel bir biçim içerisinde sunulmuş olsa da, bilimsel olamaz.

b. Bilimsel bilgi, türdeş olgu ve ilişkiler için tümel geçerliğe sahip olmak anlamında evrensel bilgidir ve aynı zamanda yasa bilgisidir. Bilim, zaten doğa (ve toplum) yasalarının bir bilgisini bile sunabildiği ölçüde “bilim” adına layıktır. Buna karşılık

bilimsel olmayan bir iddia, evrenselci bir söylem içerisinde dile getirilmiş olsa bile, denetlenemeyen bir kanaat olmaktan öteye geçemez. Oysa bilimsel bilgi bir kanaat değildir; o denetlenebilir, kanıtlanabilir olan bilgidir.

Bu bilim anlayışı, Bacon ve daha sonra Descartes'tan 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ve özellikle 18. yüzyıl Aydınlanma hareketi içinde, tek, biricik bilim anlayışı olarak itibar görmüş ve yaygınlaşmıştır.

“Pozitivizm” ve “Pozitivist Felsefe” Üstüne

“Pozitivizm”, 16. yüzyılda ortaya çıkan ve 18. yüzyıl Aydınlanma hareketi içerisinde tam bir yaygınlık ve popülerite kazanan “modern bilim”in, a) epistemolojik yönden çok daha temelli bir şekilde teorizasyonunu gerçekleştirmiş olmasıyla, b) temellerini “modern bilim”e dayandırmak isteyen bir politika öğretisi geliştirmiş bulunmasıyla, temayüz eden bir felsefe akımı olmuştur.

“Pozitivizm” terimi Alman ve Fransız dillerinde, birbirinden bağımsız olarak 1830'lu yıllarda ortaya çıkmıştır. Fransız pozitivistiminin sloganı şu olmuştur: “Doğal olmayan karşısında doğal olana yönelmek, onun bilgisiyle yetinmek; despotik, köleci, özgürlük karşıtı, irrasyonel durum ve uygulamalar karşısında rasyonel olanın yanında olmak ve onu yaşama geçirmek.” Fransız pozitivistiminin ilk temsilcisi Saint-Simon, 1829'da “eksaktlık” ve “pozitivizm” sözcüklerini bir arada kullanmış ve bunları “bilimsel yöntem”in göstergeleri saymıştır. Bilimsel yöntem “olguların gözlem yoluyla belirlenmesi (eksaktlık) ve sistematizasyonu”dur.

Saint-Simon'un pozitivistime giden yolu açtığı söylenebilir, fakat pozitivistimin esas kurucusu Auguste Comte olmuştur.

tur. Comte, felsefesini ve kendi verdiği adla “bilimsel dünya görüşü”nü, eksakt doğabilimlerinin sonuçlarını ve bu sonuçlardan hareketle elde edilen teknik-endüstriyel uygulamaları gözeterek geliştirmiş ve bizzat bu “bilimsel dünya görüşü”nü “pozitif felsefe” olarak adlandırmıştır. Comte’a göre, insan toplumunun entelektüel gelişim tarihi, “teolojik evre” ve “metafizik evre”den sonra, deneysel bilimlerin ortaya koymuş olduğu bilme imkânları çerçevesinde artık son evresine, “pozitif evre”ye ulaşmıştır. Başka bir deyişle, teoloji ve metafizik “pozitif tin” çağında artık aşılmıştır ve onların ancak ve sadece tarihsel değerleri vardır. Buna bağlı olarak klasik epistemolojinin (ve genellikle felsefenin) yerini artık bir “bilimler metodolojisi” almalıdır ve bu metodoloji zaten teknik-bilimsel ilerlemenin dayanağı haline gelmiştir. Artık amaç, a) doğabilimlerinin bir ansiklopedisini ortaya koymak, b) tüm toplumsal ilişkilerin “pozitif politika” yoluyla rasyonalizasyonunu gerçekleştirmektir. İşte bu “pozitif politika”ya dayanak olacak ve esasen doğabilimleri örneğinde kurulacak olan bir “sosyal fizik”e veya “sosyoloji”ye ihtiyaç vardır. 1844’te yayımladığı *Pozitif Felsefe Dersleri*’nde Comte, “pozitif felsefe”nin ve “pozitivizm”in ana hatlarını şöyle sıralamıştır:

1. Eksakt bilimsel analizin konusu olgulardır. Olguların ötesine geçilmeyecek, onların “öz”leri ve “ilk neden”leri araştırılmayacaktır. Çünkü bu “öz” ve “ilk neden”ler gözlenemez; olgu ötesi ve fizik ötesi, yani metafizik karakterlidirler. Eksakt bilimsel analiz sadece ve sadece olgulardan hareketle doğa yasalarına ulaşacak ve olguların bu yasalara uygunluklarını gözetecek ve gösterecektir. Bu durumda metafiziğin sorunları anlamsız hale gelir, çünkü bu sorunlar gözlem yoluyla çözüme kavuşturulması mümkün olmayan, görüntüsel ve sahte sorunlardır. Bunlar felsefenin gündeminden çıkarılmalı ve hatta metafizik, tümüyle felsefeden elenmelidir.

2. Varlık ve insan bilinci arasında özdeşlik yoktur. Varlık-bilgi özdeşliği, metafiziğin ve ontolojinin özledikleri bu özdeşlik, insan için erişilmez bir şeydir. Bilgimiz varlığın, numenlerin değil, sadece fenomenlerin bilgisidir ve ilkece tamamlanmamış bilgi olarak kalır. Bu yüzden “yeni felsefe”nin, yani “pozitif felsefe”nin temel disiplini artık ontoloji ve metafizik olamaz, temel disiplin epistemolojidir.

3. Bir bilginin metafizik ve ontolojik yönden “doğruluk”unu (hakikat) göstermek mümkün değildir ve ayrıca önemli de değildir. Tersine, önemli olan bilginin deneyimsel doğruluğu ve aynı anlama gelmek üzere eksaktlığıdır. Deneyimsel doğruluk veya eksaktlık ise ancak ve sadece öznelerarasılık (*inter-süb-jektivite*) zemininde garanti edilen sistematik gözlemde temellenir. Deneyim materyalinin çok çeşitliliği ve rastlantısallığını aşmak ve çokluğu birliğe getirmek için artık metafiziğe başvurmak gerekmez. Metafiziğe özgü ve anlamı belirsiz “totalite” kavramı yerine yöntemlerin öznel birliği konulmalıdır.

4. Bilim, kendisini gözlem ve deneyim düzleminde kalıp sadece betimlemeler yapmakla sınırlandıramaz, bunlarla yetinemez ve görevinin burada bittiğini söyleyemez. Çünkü bilgi-de eksaktlık gözlem ve deneyimle başlar, fakat denetlenebilir gözlem sonuçlarının teorik düzeyde ve mantıksal bir bütünlük içinde birleştirilmesi gerekir.

5. Doğa yasalarına uygun bağıntılar hakkındaki bilgilerin bir araya toplanması, birleştirilmesi de yetmez; onlara uygun bir açıklama da getirmek gerekir. Açıklama ancak teorik yoldan ve yasalara dayalı olarak yapılabilir ve her açıklama, aynı zamanda, gelecekteki olayların aynı yasalara bağlı olarak aynı şekilde ortaya çıkacağı düşünüldüğünde, bir önceden bilme (*prognosis*) imkânı da sağlar.

6. Yasacı, açıklamacı ve prognostik (önceden bilmeci) görünümüyle bilim, insanın doğa ve toplum üzerinde teknik uy-

gulamalar yoluyla tasarrufta bulunma ve doğaya hâkim olma yanında toplumu akılcı ilkelere göre düzenleme ve denetleme imkânını sınırsızca genişletir.

7. Bununla birlikte bilim (Comte'un *Pozitif Felsefe Dersleri*'nden sonra geliştirdiği görüşler doğrultusunda) bu tasarruf, düzenleme ve denetleme imkânını kendinden hareketle kullanamaz. Bilime yol gösterecek olan bir kılavuz, bir "anımlar ve değerler sistemi" gereklidir. Böyle bir sistem, yaşama pratiği göz önünde tutularak geliştirilmiş, tanrısız bir "pozitif din" olarak ortaya konmalıdır. Amaç, bir "uluslararasılaşmış pozitivizm"e ve bir "pozitif toplum"a ulaşmaktır.¹

Comte'un pozitivizmi, tüm Avrupa'da çok kısa sürede büyük bir yaygınlık kazanmış ve pozitivistler "zamanın tini"nin (*Zeitgeist*) artık ve sadece "pozitif tin" olduğunu ileri sürmüşlerdir. Comte'un pozitivizmi, 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar teoride çok önemli bir değişikliğe uğramamışsa da, bu dönemde "yeni pozitivizm" adı altında toplanabilecek değişik pozitivist öğretiler içerisinde dil ve mantık araştırmalarına ağırlık veren "mantıkçı empirizm" (Carnap, Hahn, Ayer), "empiriokiritisizm" (Avenarius, Mach) ve felsefenin bilimselleştirilmesini öngören "bilimsel felsefe" (Reichenbach) akımları içerisinde önemli dönüşümler meydana gelmiş ve bu akımlar Comte'un pozitivizmini "eski pozitivizm" olarak adlandırmıştır. Bu yazının amacı bakımından bunlar üstünde burada özellikle durulması gerekli değildir. Çünkü Türkiye'de Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde başta siyaset olmak üzere her alanda etkili olan pozitivizm, "eski pozitivizm" olarak Comte pozitivizmi olmuştur.

Pozitivizmin Eleştiricileri

Pozitivizm daha ortaya çıktığı 1830'lu yıllarda bile eleştiricilerini bulmuştur. Ne var ki bu eleştiriler, pozitivizmin dünya ölçeğindeki itibarı ve popülaritesi karşısında uzun süre etkili olamamıştır. Pozitivizme karşı ilk etkili ve sistematik eleştiriler, 1860'lardan başlayarak Almanya kaynaklı Yeni Kantçı akımdan (Cohen, Windelband), Yeni Hegelci okullardan (Fischer, Erdmann, Lasalle, Bauer), Dilthey'in hermeneutiğinden ve Marksist okullardan gelmiştir. 20. yüzyılda ise pozitivizmin eleştiricileri arasına Frankfurt Okulu filozoflarının (Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas), 20. yüzyıl Yeni Kantçılığının (Rickert, M. Weber, Cassirer), 20. yüzyıl hermeneutiğinin (Heidegger, Gadamer, Betti) ve son olarak kendilerine "post-modernist" adı verilen düşünürlerin katıldığını görüyoruz. Pozitivizmin ayrıca teologlar tarafından ve üç semavi dinin (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam) dayandıkları akideler açısından sürekli eleştirildiği görülür.

19. yüzyıl Yeni Kantçı pozitivizm eleştirisi, genellikle epistemolojik bir eleştiridir. Örneğin Cohen, pozitivizmi "naif ve dogmatik bir naturalizm"e dayanmakla eleştirir. Ona göre pozitivistlerin "doğa" kavramı "fenomenal dünya" ile sınırlandırılmış olsa da, epistemolojik öznenin sadece seyircisi olduğu, kendisine hiçbir müdahalede bulunamadığı bir doğanın kavramıdır. Rickert, pozitivizmi, deneysel gerçekliğe yönelirken, bu yönelişi gerçekleştiren öznenin bilme kapasitesi üstüne bir eleştiri geliştirmemekle eleştirir. Rickert'e göre pozitivistler, deneysel gerçeklik ile öznenin bilme imkânları arasında bir tekabül varsaymakla yanılmış içindedir. Bilgi ve bilim, öznenin duyuşal verileri kendi bilme kapasitesi (duyarlık ve zihin) içerisinde işleminin ürünü olması bakımından bir inşadır, bir konstrüksiyondur ve pozitivistlerin, bilgi süreci-

nin bu yönünü göremedikleri belirtilmelidir. Cassirer romantizm ile pozitivistliği karşılaştırırken, romantiklerin “doğanın tinselleştirilmesi”ne çalıştıklarını, buna karşılık pozitivistlerin “tinin maddeselleştirilmesi”ne yöneldiklerini ve böylece “tinin/kültürün/tarihin özgülüğünü kavramaktan uzak” kaldıklarını belirtir.

Dilthey ve onun hermeneutik okulu, Kant’tan Hegel’e, Herder’den Alman Tarih Okulu’na kadar benimsenmiş olan doğal gerçeklik-tinsel gerçeklik ayırımından hareketle, pozitivist bilim modelinin özellikle tarih ve toplum dünyasının bir bilimini oluşturmada yetersiz, hatta çarpıtıcı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dilthey’a göre bilimlere konu ve yöntem bakımından doğabilimleri (*Naturwissenschaften*) ve tin bilimleri (*Geisteswissenschaften*) olarak ayırmak gerekir. Pozitivism, konuların farklı olmasını göz ardı ederek, hem doğa hem tin/kültür/tarih/toplum alanı için geçerli tek bir bilim modelinden, “pozitif bilim” modelinden yola çıkmakla, tinselliği doğallığa tabi kılmış ve onu doğallığa indirgemıştır. Pozitivistler tinsel/kültürel/toplumsal dünyanın sonradan insan eliyle oluşturulmuş, yapay bir dünya, insan tarafından vazedilmiş bir dünya olduğunu unutmışlardır. Dilthey pozitivistliğin, sosyal olayları da doğa olguları gibi “dıştan gözlemlenebilir saymak” suretiyle yanılğı içinde bulunduğunu ve doğabilimlerinin yöntemleriyle çalışan Comte’un sosyolojisinin, bu yanılğı temelinde bir sahte (*pseudo*) bilim olarak kurulmuş olduğunu belirtir.

Pozitivistliğe Marksist okullardan, Frankfurt Okulu’ndan ve postmodernist düşünürlerden gelen eleştiriler ise kısmen epistemolojik olsa da esas itibarıyla ahlaksal, ideolojik ve siyasal nitelikli eleştiriler olmuşlardır.

Marksist okullar 19. yüzyılın ortalarından beri pozitivistliğin eleştirmektedir. Kendi içinde çok çeşitlilik gösteren bu eleştirilerde ağırlıklı olarak şu noktalara dikkat çekildiği görülür:

Pozitivist epistemoloji sıg bir deneyimciliğe dayanır ve deneyimlenen şeyin maddeye hâkim olan yasaların bir ürünü olduğunu göremez. Oysa gerçeklik ancak diyalektik materyalizmin bize öğrettiği yasalar altında inceleme nesnesi kılınabilir ve en önemlisi gerçeklik bilinçten bağımsız olma anlamında “nesnel” olamaz. Tam tersine gerçeklik, tarihsel-toplumsal gelişim süreci içinde değişime uğrayan bilince bağlı olarak değişik şekillerde kavranır. Hele bu gerçeklik, doğruluk ölçütünü tarihsellikten bağımsız bir şekilde sadece sentaktik, semantik ve pragmatik kurallara dayandıran, tarihsellik ve toplumsallıkla hiç mi hiç ilgilenmeyen yeni pozitivismle asla kavranamaz. Bunun sonucu olarak pozitivism, maddi gerçekliğin üstünü örter, onu gizler. Fakat en önemlisi, pozitivismin, bu görünümüyle, tekeli kapitalizm içinde sınıflar arasındaki karşıtlıkların üstünü örtmekte üstlendiği işlevdir. Eskisiyle ve yenisiyle pozitivism, geç burjuva/kapitalist toplumun temel yapılarının bir ideolojik yansımasıdır da. Buna bağlı olarak aynı pozitivism geç burjuva emperyalizminin ideolojisidir ve işçi sınıfının ilgilerini ve çıkarlarını ortaya koyacak gerçek bilimsel araştırmanın önünü kesen, bu ilgi ve çıkarları maskeleyen bir alettir.²

Frankfurt Okulu'nun “eleştirel teori”si içinden pozitivism yöneltile eleştiriler birkaç boyutludur. Horkheimer'a göre pozitivism, Yeniçağ'da ekonomide, bilimde, politikada ve toplum yaşamında, “araçsal akıl”ın zaferini simgelemektedir. Yeniçağ'da akıl, olayların ve olguların sadece kataloglanmasıdaki, amaca ulaştıracak koşulların izlenmesi ve yapay olarak yaratılmasındaki rolüyle, bu demektir ki, araçsal akıl olarak bir işlev üstlenmiştir. Pozitivism “aklı kısaltmıştır”. Bir zamanlar felsefenin temel ideleri arasında yer alan “otonomi”, “mutluluk”, “özgürlük”, “adalet” ve “dayanışma” gibi ideler, bu “kısaltılmış akıl” aracılığıyla tözelliklerini, önemlerini yi-

tirmişlerdir. Pozitivist akıl, kısaltılmış, hatta Marcuse'ye göre "kısalttırılmış" akıldır. Pozitivizm insanın kendine yönelik bilgi edinme isteğini ve kendini-anlama (*selbstverstehen*) çabasını güdükleştirmiştir. Horkheimer'e göre pozitivizm, en nihayet bir "felsefi teknokrazi" aracılığıyla insanlığı tahakküm altına almak isteyen politik güçlerin bir ideolojisi ve manipülasyon aracıdır. Marcuse, pozitivizmi Batı kapitalizminin ideolojisi saymış ve günümüz "teknolojik toplum"unun, pozitivist doğrultuda baskıcı, totaliter bir topluma dönüştüğünü, insani yaşama imkânlarını kısıtlamak suretiyle insanı tek boyutlu bir yaşama mahkûm ettiğini belirtmiştir. Habermas, Frankfurt Okulu içerisinde "pozitivist sosyolojinin eleştirisi" ve 1960'lı ve 1970'li yıllarda Popper ve Albert'le giriştiği ve "pozitivizm tartışması" diye bilinen tartışma çerçevesinde, tarihselci (*historist*) görüşten yoksun bir sosyolojinin (pozitivist sosyoloji) bir olgu koleksiyonculuğundan öteye geçemeyeceğini, "gerçek sosyoloji"nin esasında bir "eleştirel tarih bilimi" olabileceğini belirtir. Olgunun ve olayların ötesine geçilmesini kendisine yasaklayan pozitivism, tarihe ve topluma yön veren "gerçek" neden ve etkenleri ortaya koyamaz, tersine onları örter. Bir eleştirel tarih bilimi, bu nedenle pozitivist yöntemlerle değil, çözümleyici ve hermeneutik yöntemlerle çalışabilir ve "pozitivist aklın hâkimiyeti" ancak bu yolla kırılabilir. Bununla ilgili olarak Habermas, pozitivist bilim teorisinden farklı bir bilim teorisine ihtiyaç olduğunu, "eleştirel teori"nin, hermeneutik ve diyalektik yöntemlerle çalışan bir bilim modeli geliştirmesi gerektiğini ekler. Habermas pozitivist bilim teorisinde ve genellikle pozitivism içerisinde "bilgi" ile "ilgi/çıkır" (*Interesse*) bağıntısının hiç düşünülmediğini, bilimin bir kültürel ürün olduğunun, arkasında bir kültürel ve ideolojik kavrayış şeklinin yatığının hiç farkına varılmadığını belirtir. Özellikle günümüzde doğabilimlerine yön veren teknik ilginin/çıkırın bilim-

sel faaliyetlere yön verdiğini, bu faaliyetlerin “teknik ilginin/çıkarın baskıcı gücü”ne boyun eğdiğini, bilimin mümkün nesnellik koşullarının bile artık teknik ilgi/çıkara bağlı bulunduğunu belirten Habermas, sonuçta “pozitif bilim”i yönlendiren teknik ilginin/çıkarın bir grup veya sınıfa ait olması bakımından nesnel değil, öznel ve dolayısıyla toplumsal olduğunu, bu nedenle bir bilim teorisinin artık bir toplum teorisinin alt dalı olarak çalışması gerektiğini savunur.

1960’lı ve 1970’li yıllarda Thomas Kuhn’un ve Paul Feyerabend’in eserlerinde de pozitivist bilim teorisinin epistemoloji ve siyaset felsefesi ağırlıklı olarak eleştirildiği görülür. Ayrıca 20. yüzyıl hermeneutiğinin önemli adı Gadamer de pozitivistlere sürekli eleştiri yönelten bir filozoftur. Son olarak “postmodernizm” adıyla anılan akım, hiç de tutarlı ve derinlikli olmayan, savruk, retorize edilmiş bir eleştiri faaliyeti içerisinde, özellikle bir “büyük anlatı” olması bakımından bir pozitivist eleştirisi ortaya koymuştur.

Tarihimizde Pozitivist-Siyaset İlişkisi

Bizde Batılılaşma, çoğu tarihçimiz tarafından, kısmen Tanzimat öncesine uzanan yönleri olsa da, esasen Batı’da pozitivistliğin ortaya çıkışı ve yükseliş dönemiyle eşzamanlı olan Tanzimat’la birlikte başlatılır. Pozitivist birçok bakımdan 19. yüzyılın ilk yarısında Aydınlanma’nın önce Fransızlara özgü bir devamı olarak belirmiş, daha sonra tüm Avrupa’ya yayılmıştır. Batı fikir dünyasıyla temas geçtiğimiz sırada, öncelikle Batı’da o sırada hâkim olan Aydınlanmacı ve pozitivist karakterli epistemolojik ve politik düşünüş tarzıyla tanışmamız kaçınılmazdı. Öbür yandan bu tanışma sırasında bizde Batı felsefesi hakkında yeterli bir bilgi ve buna bağlı ve bunun üs-

tüne bir düşünüm (refleksiyon) geleneği olmadığı gibi, hatta 12. yüzyıldan sonra âdeta dumura uğramış olan İslam felsefesi içinde ve bu felsefe hakkında bile, istisnalar dışında, bir düşünüm geleneği esaslı olarak mevcut değildi. Bu demektir ki, Osmanlı aydınları Batı felsefesiyle (ama özellikle Aydınlanma ve pozitivistizmle) tanıştıklarında, onun karşısına İslam felsefesinden veya başka bir kaynaktan hareketle geliştirilmiş bir felsefi/düşünsel alternatif çıkarma imkânından zaten yoksundular. Ve onlar bu durumda ancak Batı felsefesinin öğrencileri olabilirdi. Gerçekten de Osmanlı aydınları, büyük ölçüde Aydınlanma'nın ve pozitivistizmin, ama bunların (Prens Sabahattin ve birkaç yandaşı dışında) sadece bir versiyonunun, yani Fransız versiyonunun öğrencileri, hem de konuların ve sorunların derinliğine inemeyen, yüzeyde kalan öğrencileri oldular. Oysa Aydınlanma ve pozitivistizm İngiltere, Almanya ve İtalya'da Fransa'dakinden bazı önemli farklılıklar gösterir. Pozitivistizm, Fransa'da epistemolojide ağırlıklı olarak rasyonalist iken, İngiltere'de hemen tümüyle duyumcu ve deneyimcidir. Bunun gibi aynı pozitivistizm Fransa'da toplum teorisinde holistik/bütünlükçü ve siyaset teorisinde merkezîyetçi/laisist/üsttenci ve otoriter iken, İngiltere'de toplum teorisinde liberal ve siyaset teorisinde ademimerkezîyetçidir vb.

Aydınlanmacı ve pozitivist Batılı (özel olarak Fransız) kendisini Rönesans'la başlayan bir dizi ekonomik, bilimsel ve düşünsel evrimin bir ürünü ve mirasçısı saymış, aynı evrimi daha ileriye götürme misyonunu yüklenmiştir. O, Batılı olmayan tüm toplumları da, kendi geçtiği evrelerden geçerek kendi yaşama biçimine ulaşabilecek toplumlar olarak görmüş ve bu görüşünü Batılı olmayan toplumların aydınlarına genişliğine ihraç etmekten de geri kalmamış, hatta yapılması gerekenleri de sıralamıştır. Buna göre, Batılı olmayan toplumlar Batı'nın Rönesans'tan itibaren gerçekleştirdiklerini çok kısa bir süre

içinde gerçekleştirmek zorundadır. Bunun için topluma aktif şekilde müdahale etmek gerekmektedir ve bu müdahaleyi gerçekleştirecek, “modern, pozitif toplum”un niteliklerini kavramış aydınlara, bir “intelijensiya”ya ihtiyaç vardır. Aydınlar ve siyasetçiler “geri” sayılan “geleneksel toplum”dan “ileri” sayılan “modern, pozitif toplum”a geçişi sağlamak üzere, otoriter, üst-tenci, merkezîyetçi bir politika izlemelidirler.

Osmanlı aydınları Aydınlanma'nın ve pozitivist epistemolojisiyle pek az ilgilidiler. Onlar ilgilerini, hemen hemen tamamen, Aydınlanma'nın ve pozitivist siyaset öğretisi üzerinde yoğunlaştırdılar. Çünkü Osmanlı'nın geleceği hiç de parlak görünmüyordu; devleti kurtarmak ve ona yeni bir “nizam” vermek gerekiyordu. Akılcı ve evrensel ilkelere göre kurulmuş bir “pozitif toplum” ütopyasının yön vermiş olduğu pozitivist siyaset öğretisi, o aşamada Osmanlı aydınlarına, özellikle Jön Türkler'e pek cazip gelmişti. Osmanlı aydınlarının büyük çoğunluğu, özellikle Jön Türkler, başta Ahmed Rıza olmak üzere, 1870'lerden itibaren ülkede pozitivist, Fransız etiketli bilim ve siyaset öğretilerinin sözcülüğünü yaptılar. Comte'un “sosyoloji”si ve özellikle “pozitif siyaset sistemi”, bu aydınların temel başvuru kaynaklarıydı. Bunlar Guizot, Jaures, Thiers ve Taine gibi düşünür ve tarihçileri izliyor, pratikte Fransız siyasetçilerinin görüşlerini benimsiyor ve yöntemlerini taklit ediyorlardı. Comte'un “pozitif bilim”i Fransız Devrimi'nin sloganlarının yaşama geçirilmesinde (hürriyet, musavat, uhuvvet: özgürlük, eşitlik, kardeşlik) yol göstericiydi. Pozitivist tarih felsefesinin tespit ve vaat ettiği “ilerleme”, devletin ve halkın “pozitif bilim”in uygulamaları için denek yapılması yoluyla sağlanacaktı. Buna göre, önce Batı'yı “ileri” kılan koşullar Osmanlı'da da yaratılacak ve Osmanlı'nın geleceği, o koşullar bir kez yaratıldıktan sonra, Batı ülkelerinin geleceğinden fark-sız olacaktı. Çünkü pozitivist evrenselci siyasal ütopyasına

Dođan Özlem

Tarihselci Düşünce

Işığında Bilim, Ahlak ve Siyaset

“Alan olarak felsefeyi hiçbir felsefe tipinin tekeline bırakmamak gerekir.”

– Dođan Özlem

Tarihselci Düşünce Işığında Bilim, Ahlak ve Siyaset

Dođan Özlem’in felsefe-içi kavramlara ve sorulara olduğu kadar ülkemizde ve dünyada yaşanan sorunlara, olaylara yönelik bakışını ve yorumlarını içeren yazılardan oluşuyor.

Dođan Özlem tarihselci düşüncenin ışığında bakıldığında, “hukuk devleti”, “insan hakları”, “bireyin özgürlüğü”, “adalet”, “evrenselcilik” gibi albenili kavramların, uygulamada kapitalizmin vahşetini gizleyen, Batı’nın dünya üzerindeki egemenliğini perçinlemeye yarayan bir işlev taşıdığına işaret ederek, liberalizmin ekonomik yönü ile siyasal yönü arasındaki karşıtlığı da ortaya koyuyor. Özlem pozitivistimden liberalizme ve neoliberalizme yönelik eleştiri ve yorumlarında da, fikir ve siyaset hayatımızı Batı patentli fikir ve öğretilerin yönlendirmesine karşı çıkan bir tutum ortaya koymakla, pozitivistimin üstünü örttüğü “tarih bilinci”ni yeşertmeye çalışıyor.

23 TL

ISBN 978-605-9851-95-4

9 786059 851954

